

Tajemnice neutrin

Jan Kisiel

Instytut Fizyki, Uniwersytet Śląski, Katowice

(Jan.Kisiel@us.edu.pl)

Katowice, 20.05.2015

Plan prezentacji:

- **Narodziny neutrin: pomysł, teoria, eksperyment**
- **Hipoteza oscylacji neutrin**
- **Neutrina wokół nas**
  - **Neutrina słoneczne**
  - **Neutrina z wybuchu supernowej**
  - **Geoneutrina**
  - **Neutrina reaktorowe**
  - **Neutrina atmosferyczne**
  - **Wiązka neutrin**
- **Udział polskich fizyków (w tym z IF UŚ) w badaniach neutrin: eksperymenty T2K i ICARUS T600**
- **Podsumowanie**

Tajemnice neutron – początek (1930)

**Neutrino „wymyślił”
W.Pauli aby uratować
zasadę zachowania
energii w rozpadzie β :**

*„Dzisiaj zrobiłem coś czego nikt
nigdy nie powinien robić w fizyce
teoretycznej: Wyjaśniłem coś co
było niezrozumiałe przy pomocy
czegoś co nigdy nie uda się
zaobserwować .....*”

*“Today I did something which one
should never do in theoretical
physics: I explained something
which is not understood with the
help of something which cannot
be observed .....*”

Wolfgang Pauli, 1930

*Original: Pflanzmann auf 1930 0373
Abschrift/15.12.56 PW*

Offener Brief an die Gruppe der Radioaktiven bei der
Gesellschafts-Tagung zu Tübingen..

Abschrift

Physikalisches Institut
der Eidg. Technischen Hochschule
Zürich

Zürich, 4. Dez. 1930
Bleriastrasse

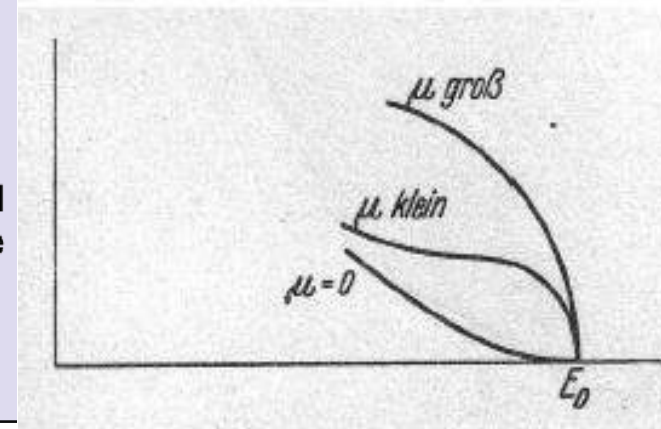
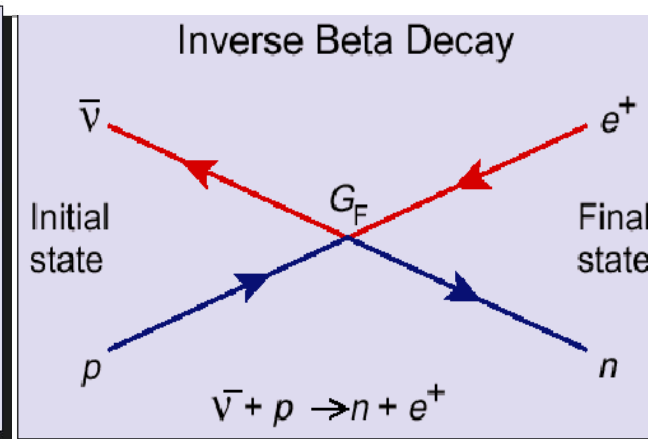
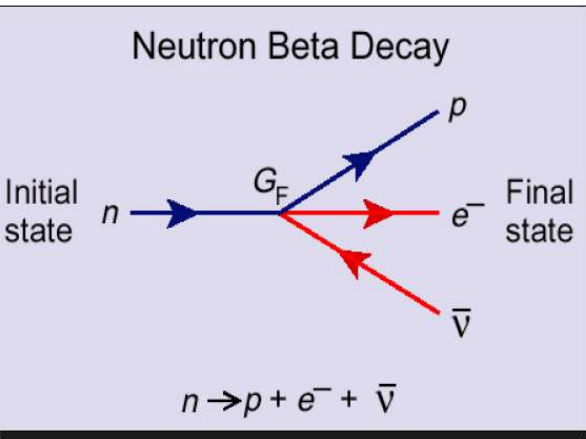
Liebe Radioaktive Damen und Herren,

Wie der Überbringer dieser Zeilen, den ich kuldvollst
anzuhören bitte, Ihnen das näherem auseinandersetzen wird, bin ich
angeichts der "falschen" Statistik der β - und Li-6 Kerne, sowie
des kontinuierlichen β -Spektrums auf einen verzweifelten Ausweg
verfallen um den "Wechselstab" (1) der Statistik und den Energiesatz
zu retten. Nämlich die Möglichkeit, es könnten elektrisch neutrale
Teilchen, die ich Neutronen nennen will, in den Kernen existieren,
welche den Spin $1/2$ haben und das Ausschliessungsprinzip befolgen und
sich von Lichtquanten ausserdem noch dadurch unterscheiden, dass sie
nicht mit Lichtgeschwindigkeit laufen. Die Masse der Neutronen
würde von derselben Grössenordnung wie die Elektronenmasse sein und
jedenfalls nicht grösser als 0,01 Protonenmasse.. Das kontinuierliche
 β -Spektrum wäre dann verständlich unter der Annahme, dass beim
 β -Zerfall mit dem Elektron jeweils noch ein Neutron emittiert
würde, derart, dass die Summe der Energien von Neutron und Elektron
konstant ist.

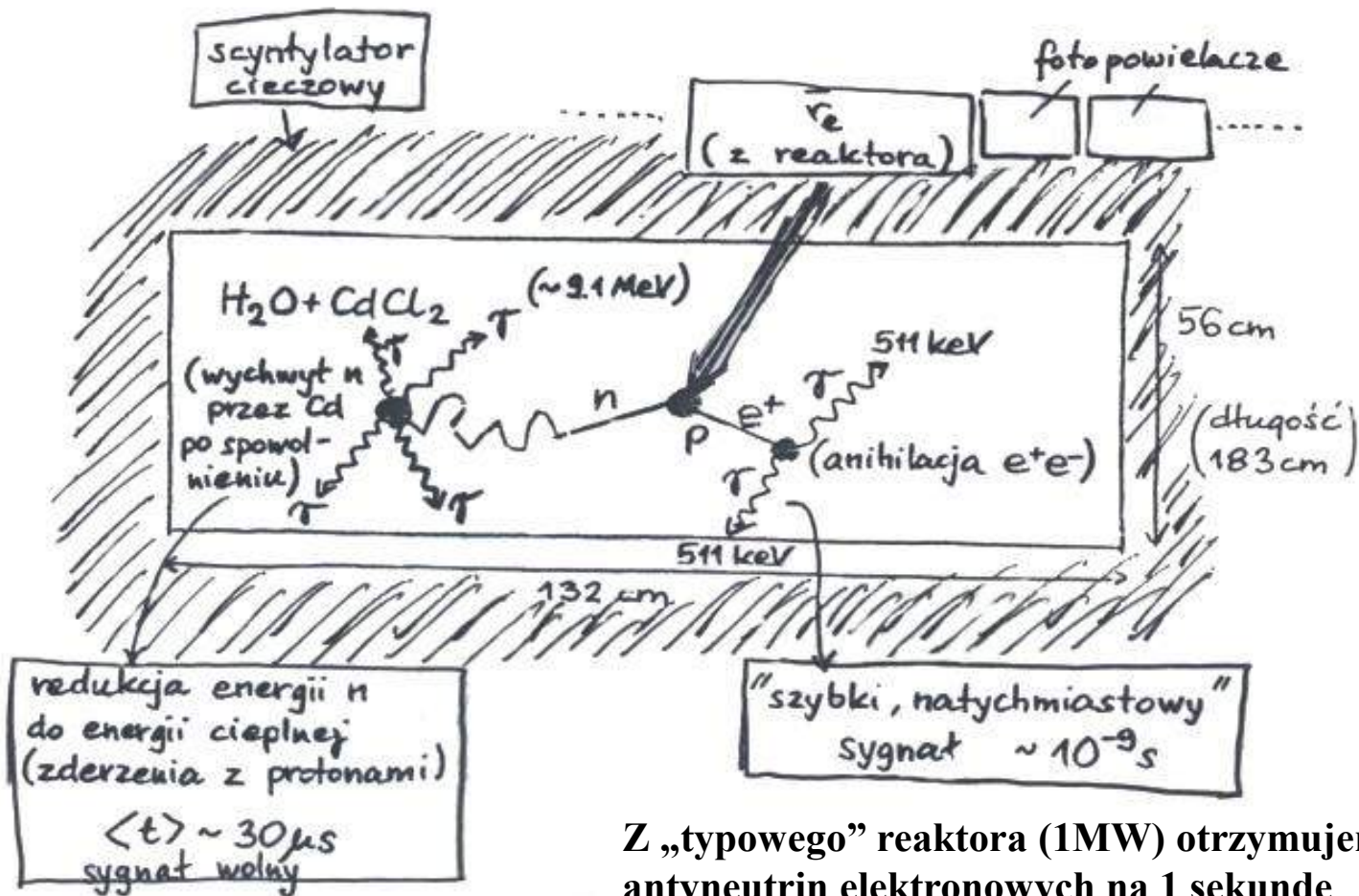
E.Fermi – pierwsza teoria neutrin (1934)

E.Fermi – Tentativo di una teoria dei raggi beta, Nuovo Cim. 11 (1934) 1-19,
E.Fermi - Versuch einer Theorie der beta-strahlen.I., Z. Phys. 88 (1934) 161-117,
(rejected by Nature)

- Punktowe oddziaływanie czterech cząstek o spinie $\frac{1}{2}$
- Funkcje falowe cząstek – spinory spełniające równanie Diraca
- Teoria relatywistyczna
- Konieczność wyznaczenia w eksperymencie tylko jednej stałej GF
- Możliwość wyznaczenia masy neutrina z widma energetycznego elektronów

Odkrycie neutrino, ... czyli Pauli się mylił

Z „typowego” reaktora (1MW) otrzymujemy ok. 10^{20} antyneutrino elektronowych na 1 sekundę

Obserwacja neutrino elektronowego (z reaktora atomowego), ok. 3 przypadki/godzinę,

F.Reines i C.L.Cowan, 1956. (F.Reines nagroda Nobla 1995),

[L.M.Lederman, M.Schwartz, J.Steinberger Nagroda Nobla 1988, odkrycie neutrino mionowego]

B.Pontecorvo - pomysł oscylacji neutrin (1957)

- Pierwszy wysunął hipotezę oscylacji neutrin – analogia do oscylacji kaonów. Oscylacja neutrin – antyneutrino. W 1957 znano tylko jeden rodzaj neutrin.
- Hipoteza oscylacji dwóch zapachów neutrin (1968). Oscylacje neutrin słonecznych – deficyt neutrin elektronowych, 3 lata przed pierwszymi wynikami Davisa.
- Z.Maki, M.Nakagawa i S.Sakata (1962) – mieszanie dwóch zapachów neutrin.
- Y.Gribov and B.Pontecorvo (1969) – pierwsza fenomenologiczna teoria mieszania dwóch zapachów neutrin.

$$P(\nu_\alpha \rightarrow \nu_\beta) = \sin^2 2\theta \cdot \sin^2 \left(\frac{1.27 \times \Delta m^2 [eV^2] \times L [km]}{E_\nu [GeV]} \right)$$

$$\begin{pmatrix} |\nu_\alpha\rangle \\ |\nu_\beta\rangle \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \cos \theta & \sin \theta \\ -\sin \theta & \cos \theta \end{pmatrix} \begin{pmatrix} |\nu_1\rangle \\ |\nu_2\rangle \end{pmatrix}$$

Nie zależy od:

Zależy od L/E_ν :

→ znaku $\Delta m^2 = m_2^2 - m_1^2$

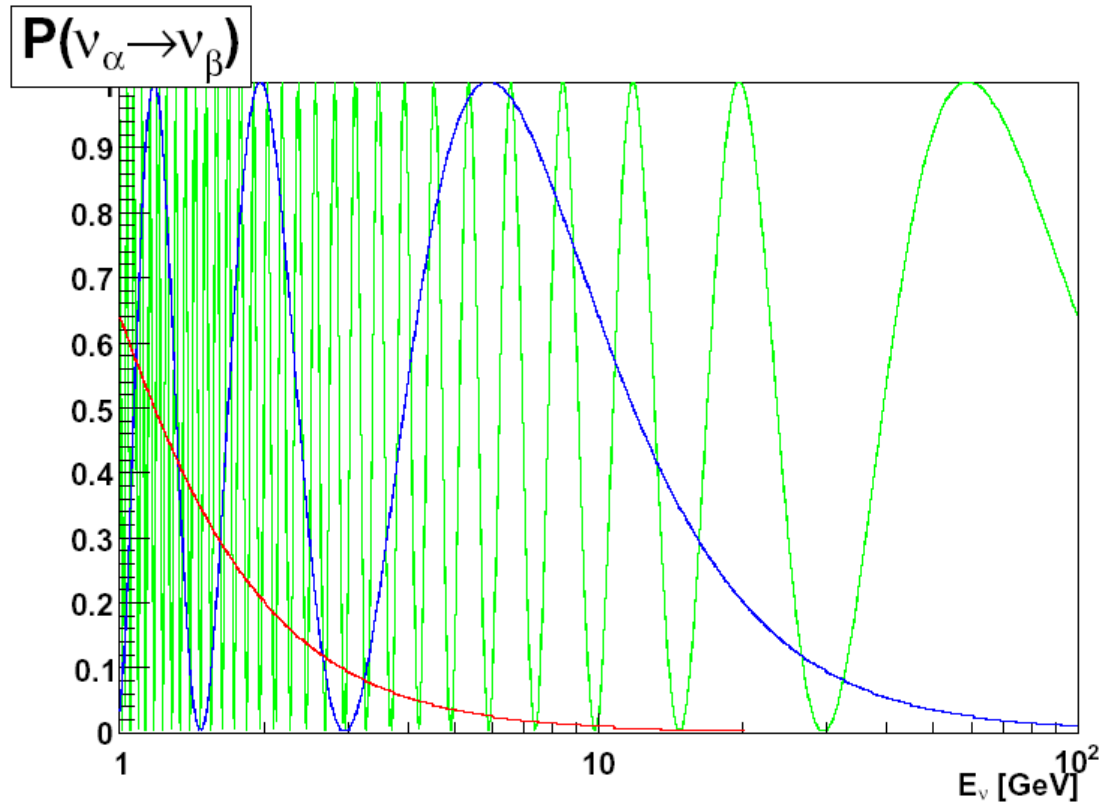
L – tzw. baza, odległość źródło neutrin - detektor

→ $\theta \leftrightarrow \frac{\pi}{2} - \theta$

E_ν – energia wiązki neutrin

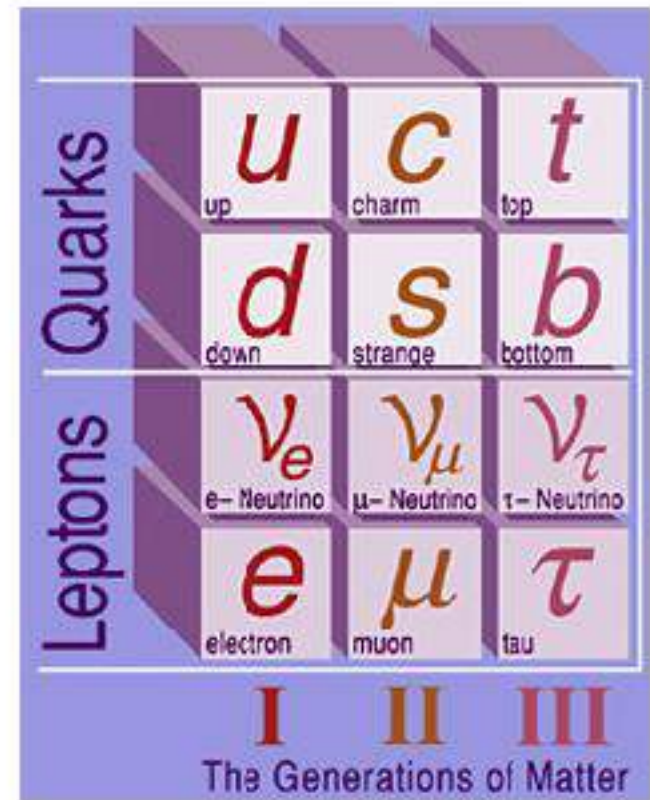
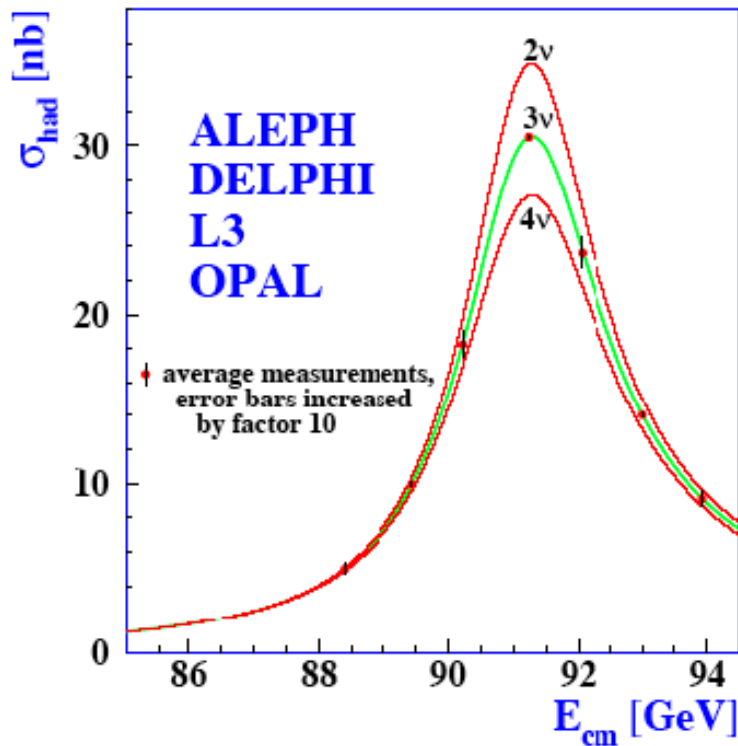
(warunki eksperymentu)

Oscylacje neutrin: 2 zapachy w próżni, przykład

$$L = 732\text{km}, \theta = 45^0: \Delta m^2 = 10^{-3} \quad 10^{-2} \quad 10^{-1} \text{ eV}^2$$

Obecnie znamy 3 rodzaje (zapachy) neutrin

- neutrina nie posiadają ładunku elektrycznego,
- masa neutrin jest bardzo mała, ale nie wiemy jaka, chociaż wiemy że jest „niezerowa”.

Neutrino wokół nas: wszędzie i ... dużo

Naturalne źródła neutrin:

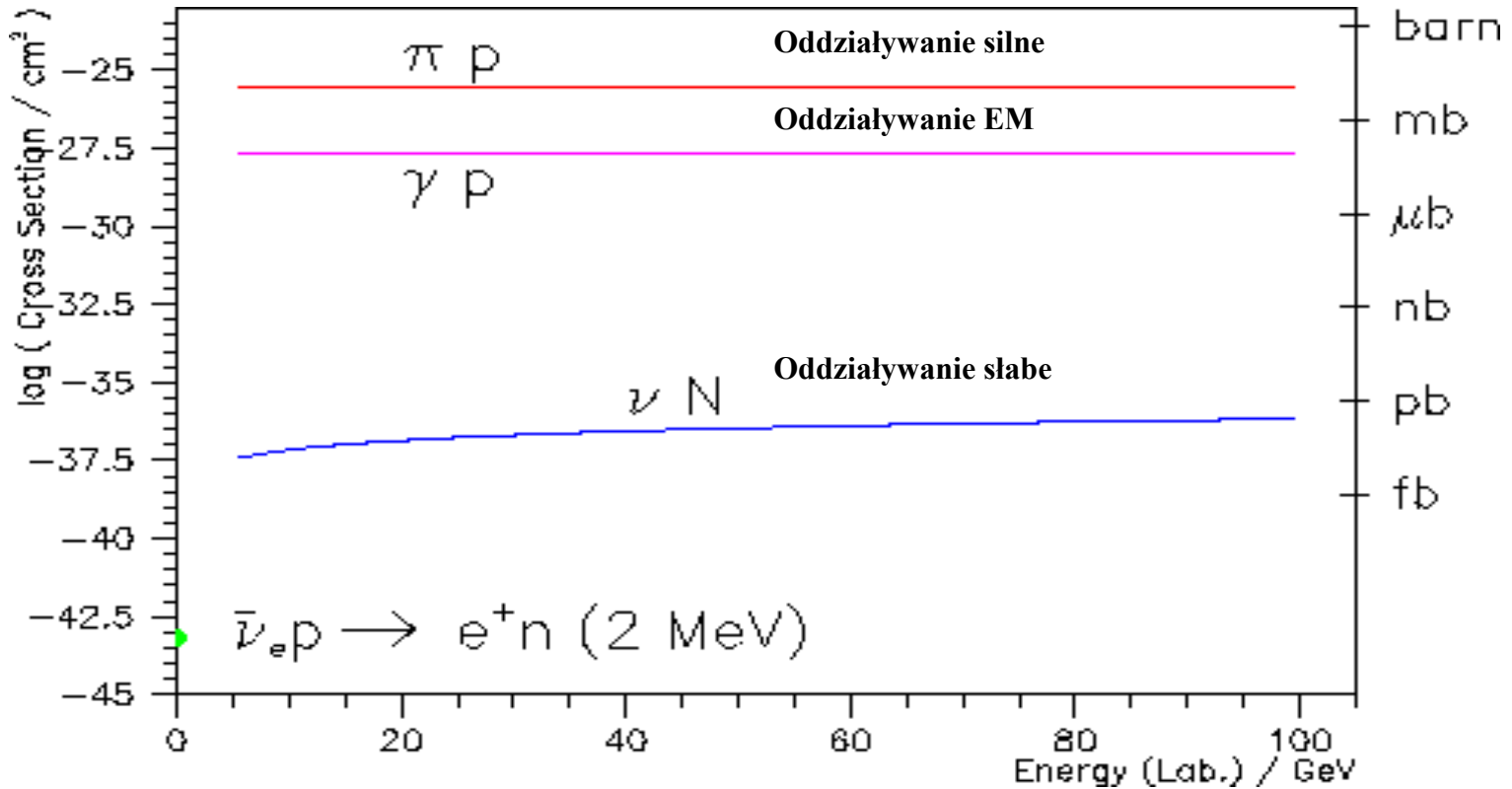
- Neutrino ze Słońca (**neutrino słoneczne**), ok. $10^{11}/\text{cm}^2/\text{s}$ na Ziemi.
- Neutrino z atmosfery (**neutrino atmosferyczne**),
- Neutrino z wnętrza Ziemi (**geo-neutrino**),
- **Neutrino z wybuchu Supernowej**, Supernova 1987A wyemitowała w ciągu 20s wybuchu 100 razy więcej neutrin niż Słońce wyprodukuje w ciągu całego swojego życia,
- Neutrino jako pozostałość po Wielkim Wybuchu (**neutrino reliktowe**), ok. 330 w cm^3 .
- Wszystko (także my) co zawiera potas ^{40}K , który rozpada się z emisją neutrin. (Przeciętny człowiek zawiera w sobie ok. 20 miligramów ^{40}K , zatem każdy z nas emituje ok. 340 milionów neutrin w ciągu dnia).

Sztuczne źródła neutrin:

- Neutrino z elektrowni atomowych (**neutrino reaktorowe**), ok. $10^{20}/\text{s}$ dla „typowego” reaktora (1MW).
- **Neutrino z wiązki neutrin**: CERN – wiązka do Gran Sasso we Włoszech, Japonia – wiązka z JPARC do Kamioka, USA – wiązka z Fermilab do Soudan.

ale ... bardzo trudno je „zaobserwować”, ponieważ bardzo niechętnie oddziałują z materią

Neutrino niechętnie oddziałują z materią

Przekrój czynny, czyli miara prawdopodobieństwa oddziaływania różnych cząstek z materią

Neutrino wyprodukowane w Słońcu przebędzie w wodzie drogę (średnio!) ok. 53 lat świetlnych zanim znajdzie oddziaływanie, a dla pozytonu o takiej energii droga ta wynosi ... 3cm.

Co trzeba zrobić aby jednak złapać neutrino?

1. Zbudować bardzo duży (olbrzymi!) detektor, aby neutrino miało jednak szansę oddziaływania z materią.
2. Być cierpliwym, czyli mierzyć wystarczająco długo.
3. Mierzyć głęboko pod Ziemią (np. w kopalni lub we wnętrzu góry) aby nie dać możliwości oddziaływania innym cząstkom (chętniej oddziałującym z materią) stłumienia oddziaływań neutrin.

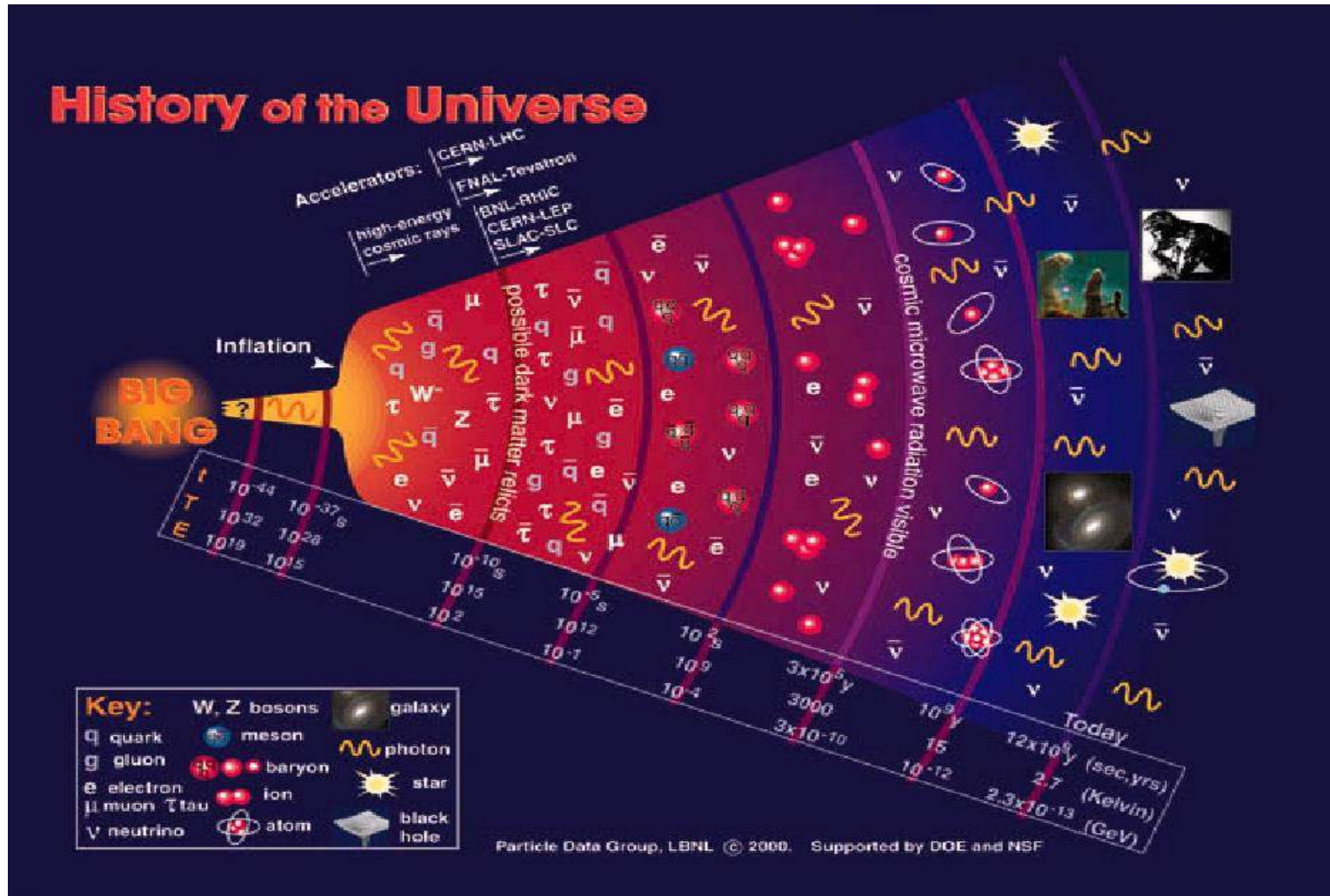
ale ... czy warto tak się trudzić, aby złapać coś czego jest bardzo dużo, ale tak naprawdę ... „nic nie robi”

może lepiej uważać, że: nie ma ładunku, nie ma masy (prawie!), czyli nie ma problemu

Tak, warto badać neutrina bo ...

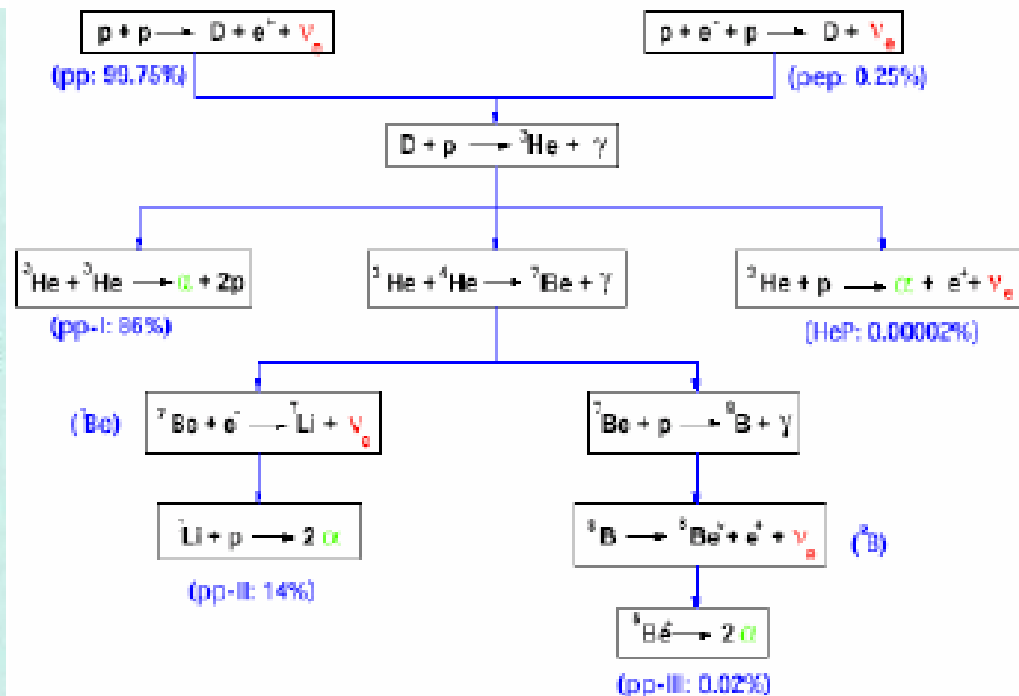
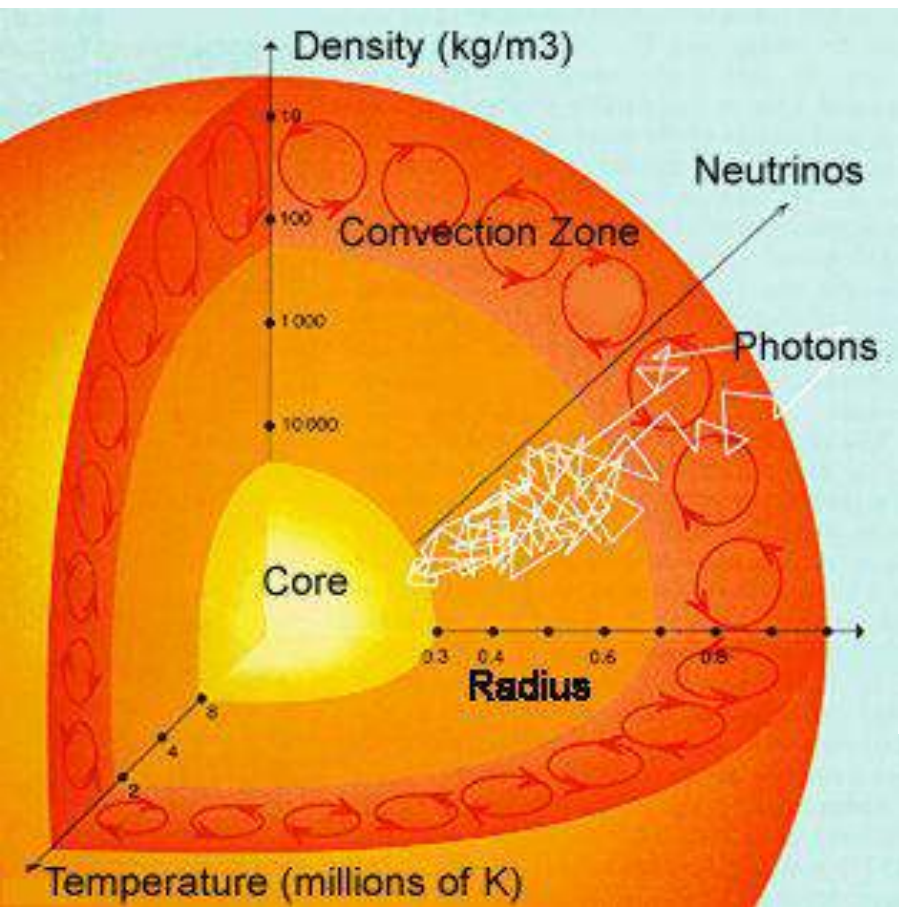
- **Neutrino są we Wszechświecie i jest ich bardzo dużo.**
- **Niosą „niezakłóconą” informację o Wielkim Wybuchu.**
- **Niosą bezpośrednią informację o wnętrzu gwiazd (Słońca), o Supernowych.**
- **Pozwalają na weryfikację modeli oddziaływań elementarnych (Model Standardowy).**
- **Nie znamy ich wszystkich właściwości: masa, natura (cząstka Majorany/Diraca),...**
- **...**

Wszechświat: rozwój po Wielkim Wybuchu

W Wielkim Wybuchu powstało ok. 330 neutronów na cm^3 , we Wszechświecie jest więcej neutronów niż protonów, neutrony niosą bardzo ważną informację o historii Wszechświata.

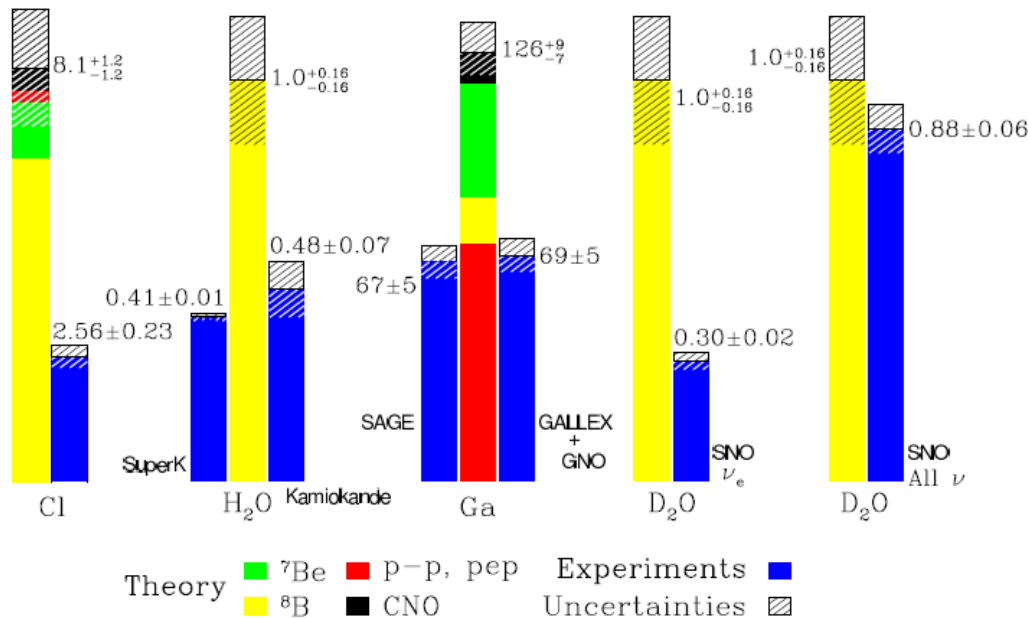
Reakcje termojądrowe w Słońcu jako źródło energii i ... neutron „słonecznych”

Foton wyprodukowany we wnętrzu Słońca potrzebuje ok. 100000 lat aby dotrzeć na jego powierzchnię, a neutrino tylko 2 sekundy.

Deficyt neutrin słonecznych i wyjaśnienie przez oscylacje neutrin

Total Rates: Standard Model vs. Experiment
Bahcall-Serenelli 2005 [BS05(OP)]

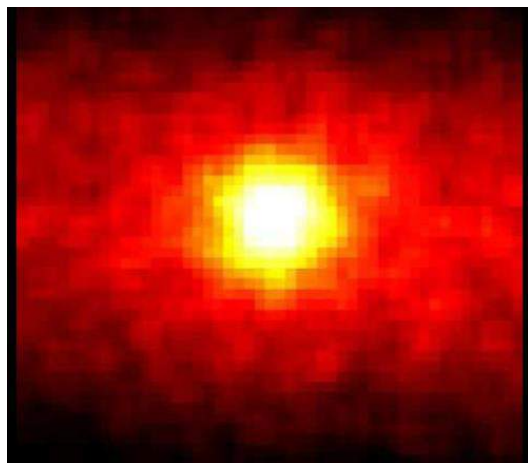

- Eksperyment SNO obserwował neutrina **wszystkich** zapachów, a nie **jedynie** ν_e .
- Tylko neutrina elektronowe są produkowane w Słońcu i dlatego oscylacja (czyli „zmiana”) ν_e na inne zapachy neutrin pozwala wyjaśnić deficyt neutrin słonecznych.
- Parametry oscylacji:
 $\theta_{12} \approx 34^\circ$,
 $\Delta m_{21}^2 \approx 7.6 \cdot 10^{-5} \text{ eV}^2$

[SNU (Solar Neutrino Units): 1 SNU = 1 oddziaływanie / (10³⁶ atomów tarczy / 1s)]

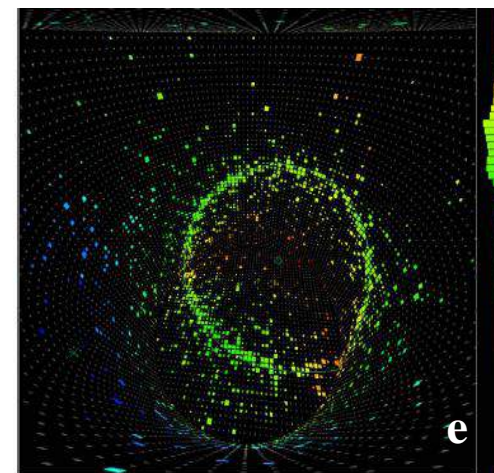
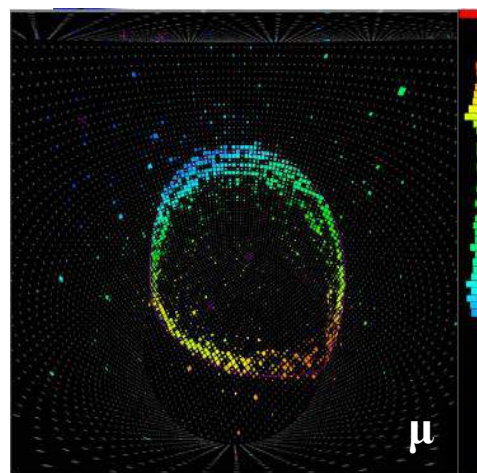
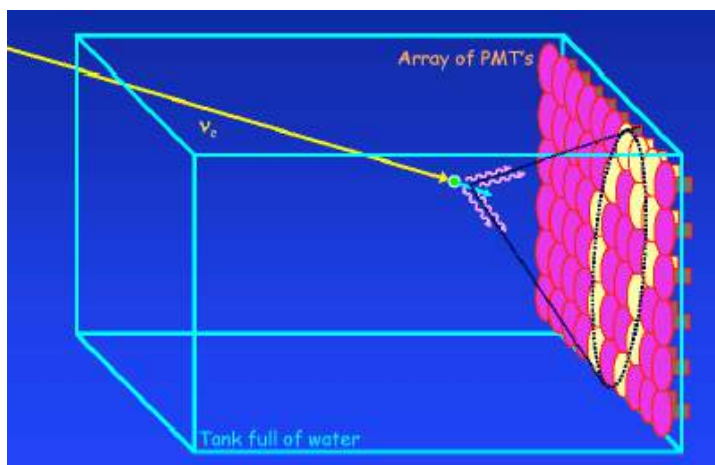
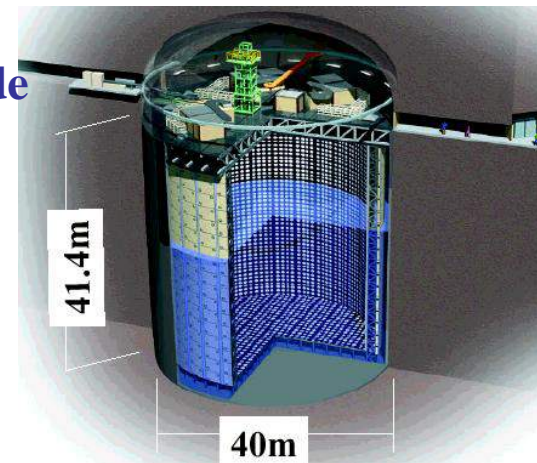

Fotografia Słońca w promieniach neutrin

Eksperyment Super-Kamiokande

- 50000 ton ultra czystej wody,
- ok. 1000m „pod Ziemią”,
- detekcja promieniowania Czerenkowa,
- ponad 5000 fotopowielaczy,
- pomiar kierunku neutrin

Pierścienie promieniowania Czerenkowa: schematycznie i widziane przez fotopowielacze SK

PTF Katowice, 20.05.2015

Neutrino z wybuchu supernowej 1987A

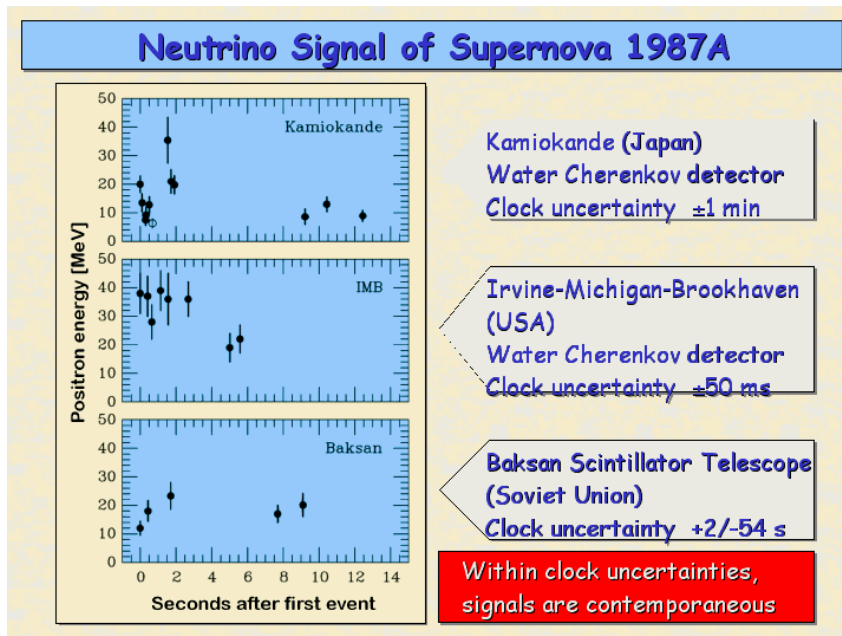

Supernova 1987A:

- wybuch 23.02.1987,
- w Wielkim Obłoku Magellana, w odległości 50 kpc (170000 lat świetlnych) od Ziemi,
- neutrino unoszą prawie całą energię wybuchu Supernowej (ok. 10^{53} erg w ciągu 20s),
- neutrino przybyły na Ziemię ok. 4 godziny wcześniej niż światło (alert neutrinowy dla innych obserwacji!),
- obserwacja 24 przypadków oddziaływania neutrin w trzech detektorach (Kamiokande/Japonia , IMB/USA i Baksan/ZSRR).

Czego się dowiedzieliśmy?

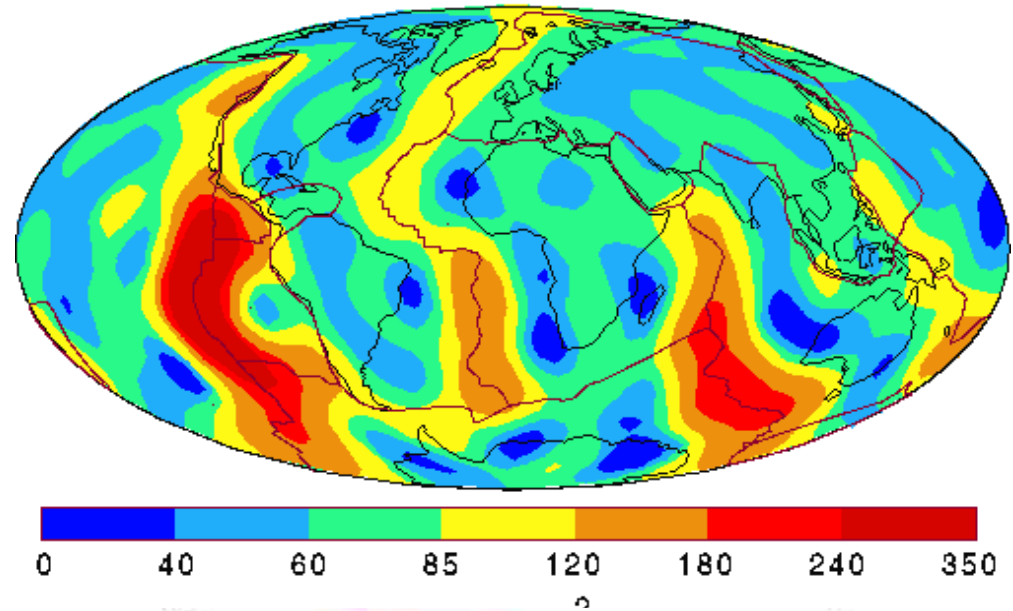
- własności neutrin, np. masa $< 11\text{eV}$,
- weryfikacja modeli ewolucji gwiazd

Geoneutrina

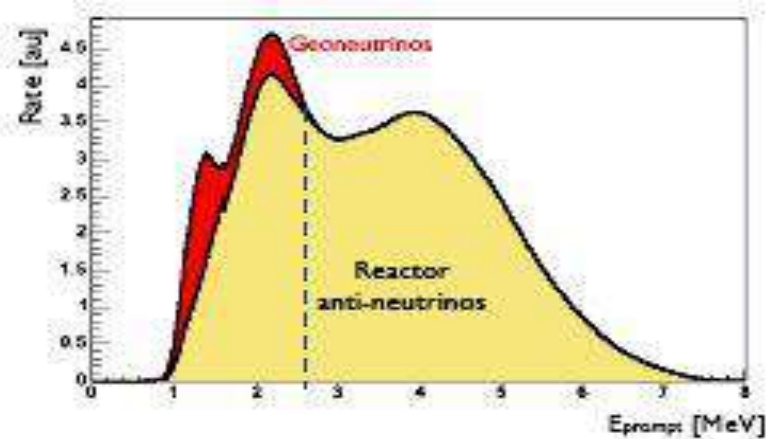
- Całkowita moc emitowana przez Ziemię to ok. 31TW, średnio ok. 90 mW/m²
- ok. 16 TW pochodzi z rozpadów ²³⁸U i ²³²Th, które prowadzą do emisji antyneutrino elektronowych

Heat Flow

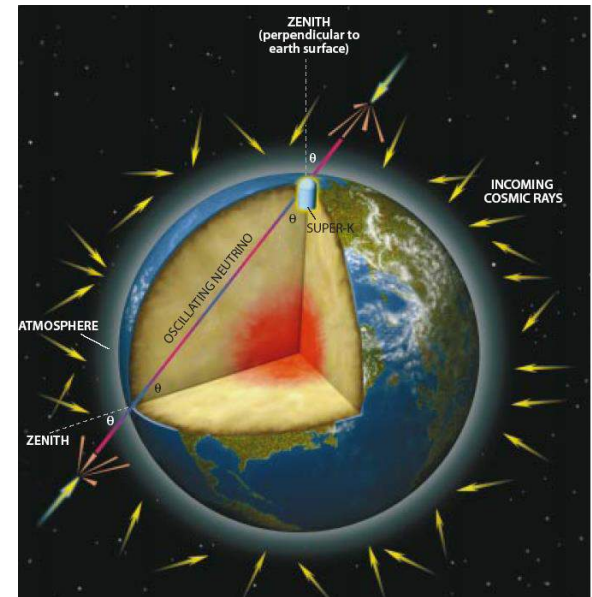
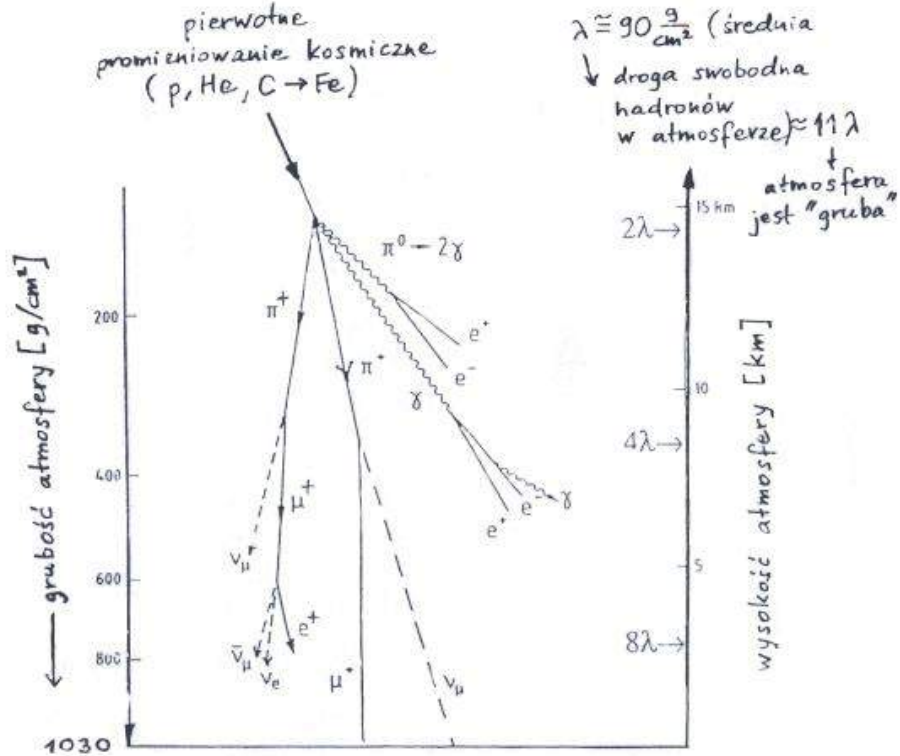

Pierwszy pomiar geoneutrino (2005):
eksperyment KAMLAND/Japonia (1000 ton ciekłego scyntylatora):

- wyznaczenie górnej granicy dla całkowitej mocy (z rozpadów uranu i toru) emitowanej przez Ziemię: < 60 TW,
- b. duże tło neutrin reaktorowych.

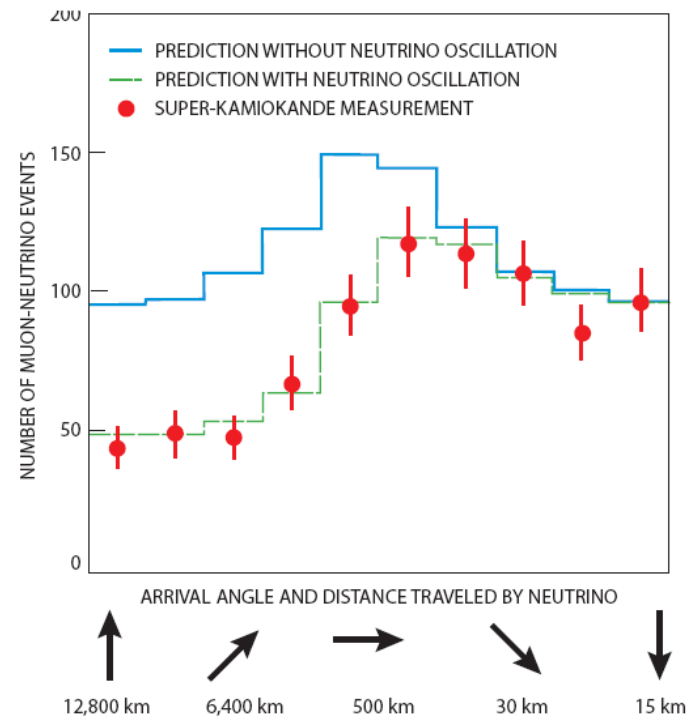

Neutrina atmosferyczne

Eksperyment Super-Kamiokande:

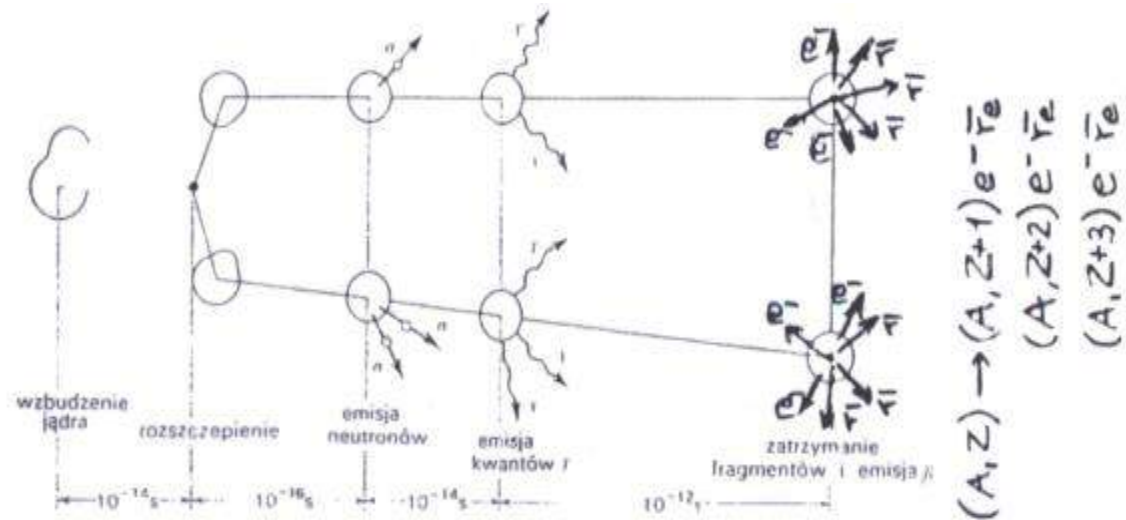
- detekcja neutrin elektronowych i mionowych
- potwierdzenie hipotezy oscylacji neutrin
- rozwiązanie zagadki „deficytu” atmosferycznych neutrin mionowych
- M.Koshiaba – nagroda Nobla, 2002 (wspólnie z R.Davisem)

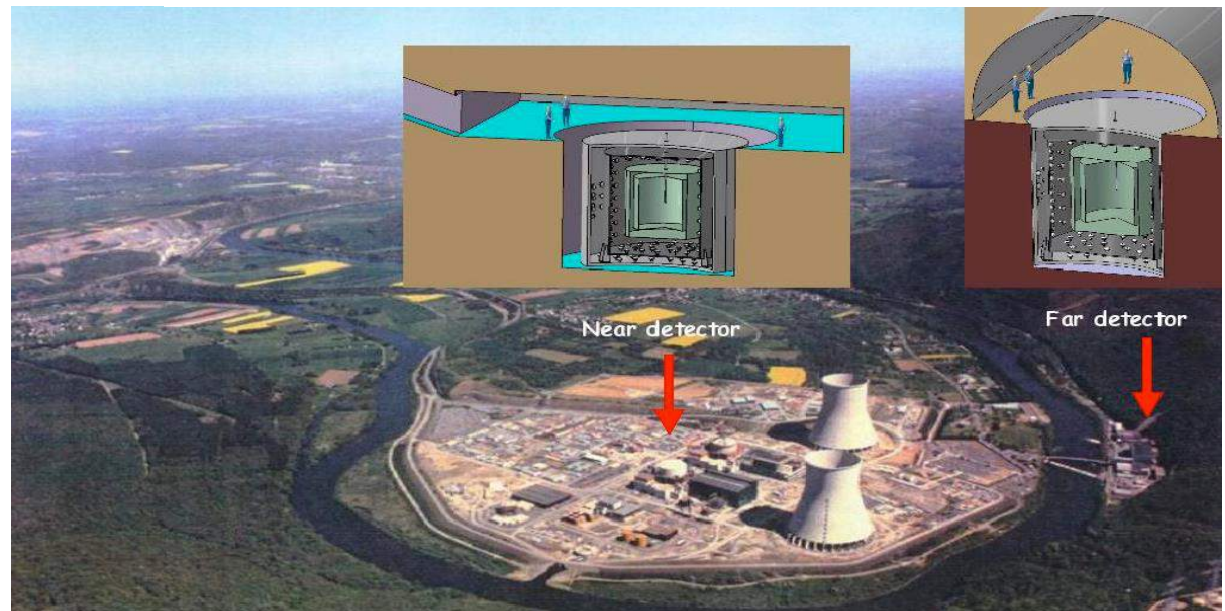

Neutrina reaktorowe

- reaktor jądrowy jest intensywnym źródłem antyenuclrin elektronowych
- w jednym procesie rozszczepienia powstaje ok. 6 neutrin
- dla typowego reaktora o mocy 1000 MW daje to strumień neutrin ok. 2×10^{20} na sekundę

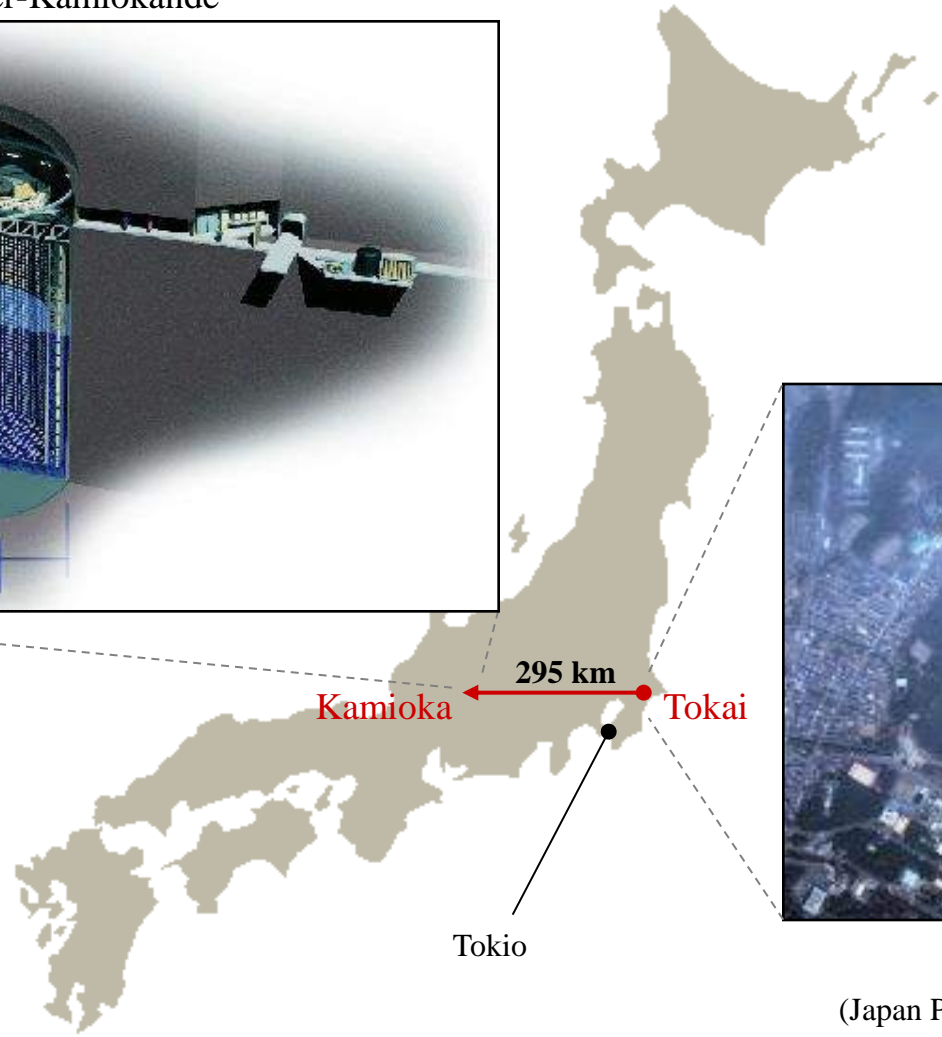
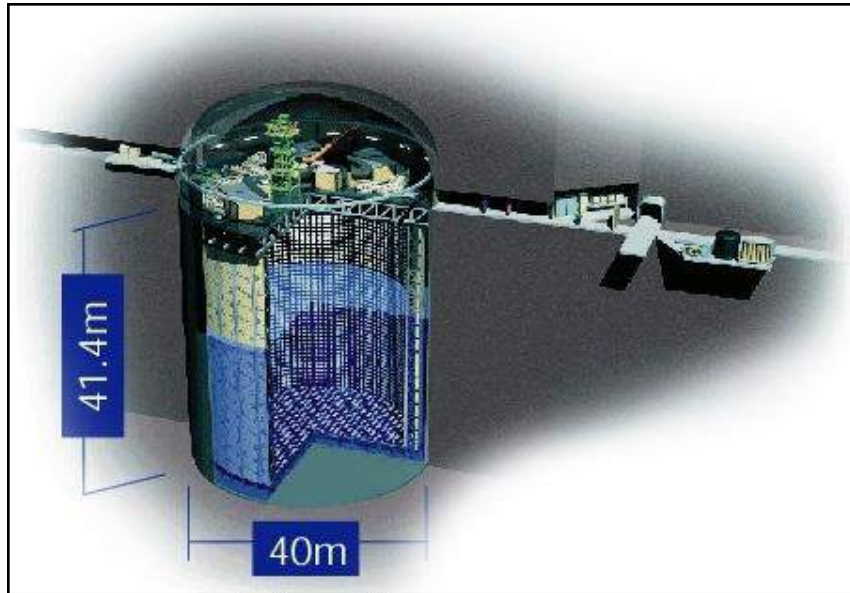
2 detektory eksperymentu Double Chooz w Ardenach we Francji

PTF Katowice, 20.05.2015

T2K: eksperyment neutrinowy w Japonii

Super-Kamiokande

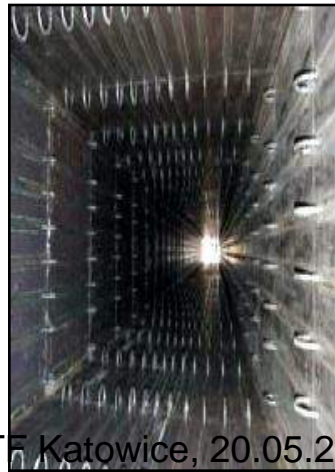
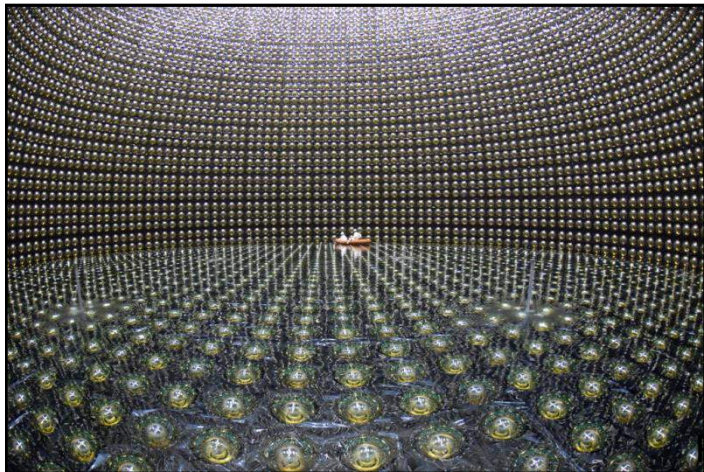
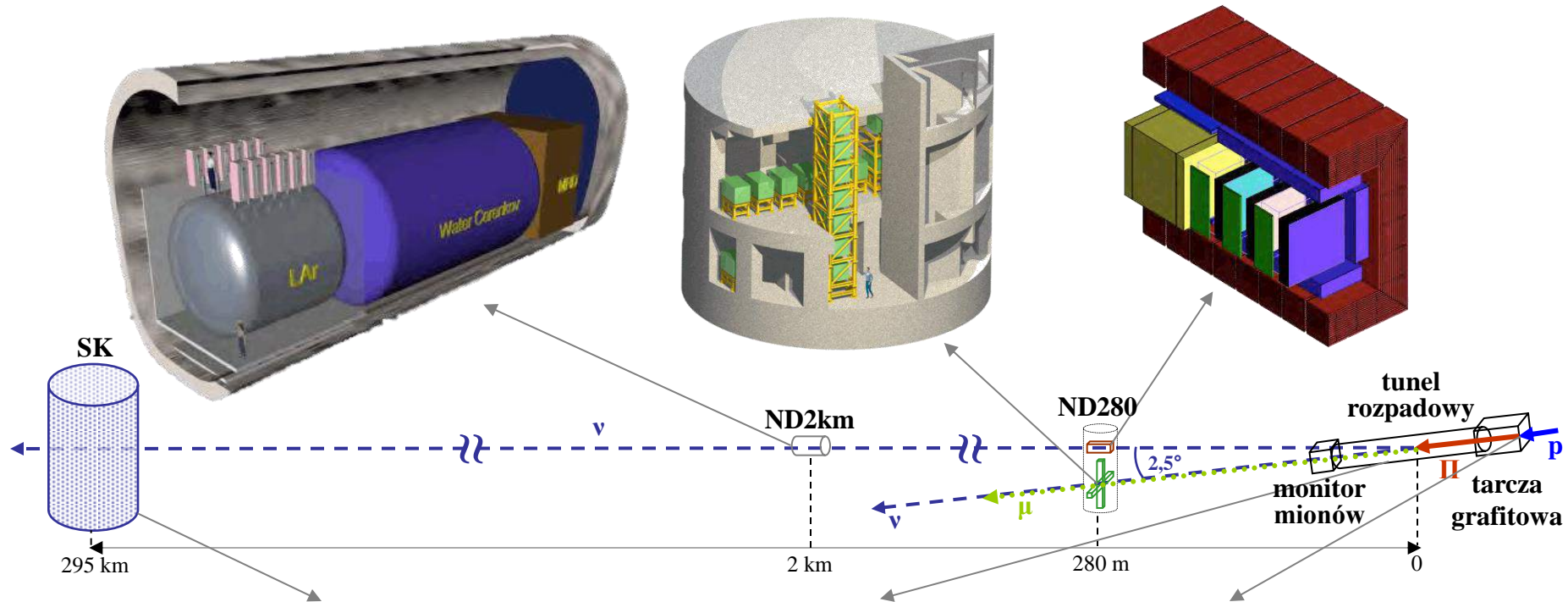

J-PARC

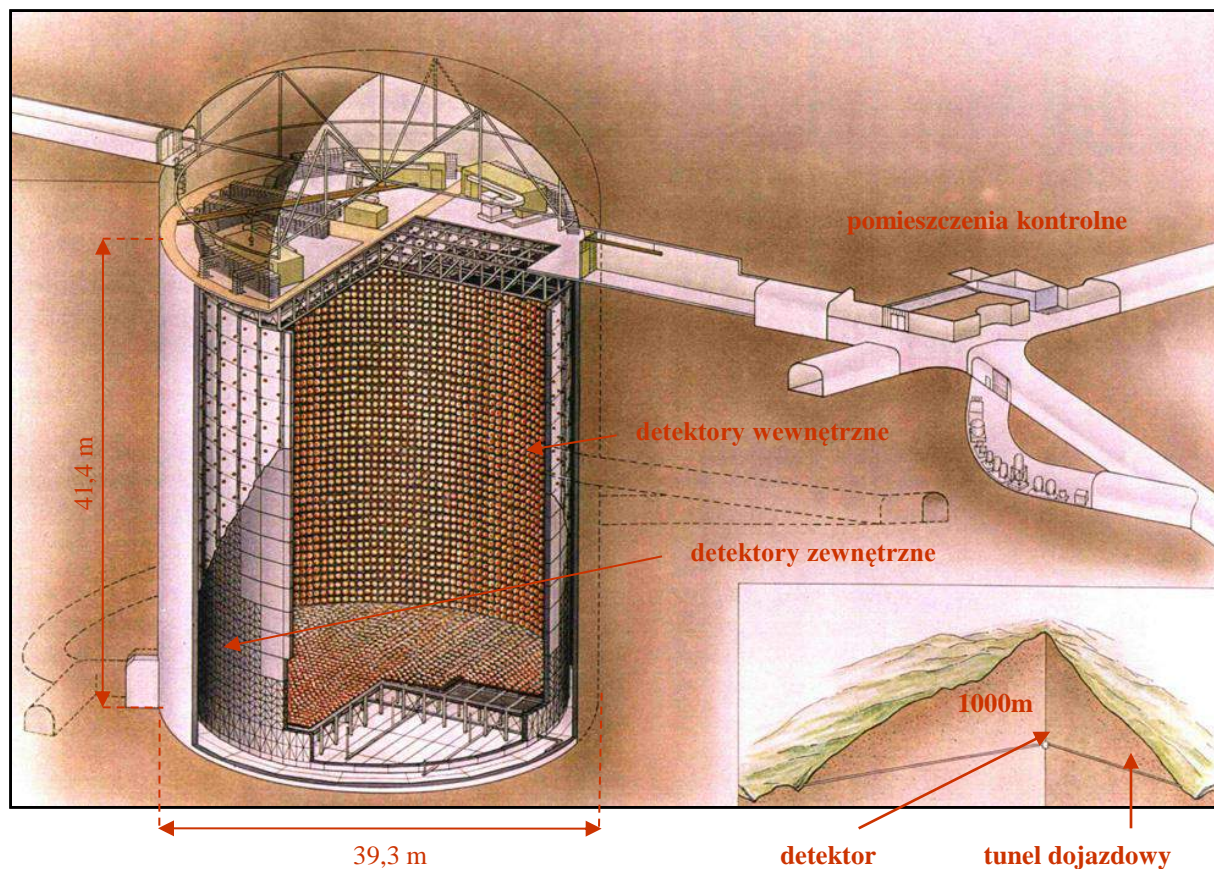
(Japan Proton Accelerator Research Complex)

T2K: układ eksperymentalny

Eksperyment T2K: detektor Superkamiokande

Lokalizacja:

Kamioka Observatory, Institute for Cosmic Ray Research (ICRR), University of Tokyo

Położenie:

1000 m pod powierzchnią ziemi (ekwiwalent 2700 m wody),

Wymiary:

średnica: 39,3 m,
wysokość: 41,4 m,

Układ detekcyjny:

50,000 ton czystej wody (część efektywna - 22,500 tony),
11,146 detektorów wew. Ø 50 cm,
1,885 detektorów zew. Ø 20 cm, (liczniki Czerenkowa)

11,146 - fotopowielaczy

5 200 po wypadku

Działanie fotopowielacza: (1) rejestracja impulsu światła,
(2) zamiana impulsu świetlnego na sygnał elektryczny.

PTF Katowice, 20.05.2015

Eksperyment T2K: najważniejsze wyniki

Wyniki dotyczące oscylacji neutrin:

Odkrycie oscylacji neutrin mionowych w neutrina elektronowe – obserwacja 11 przypadków: pierwszy pomiar kąta θ_{13} mieszania neutrin

Phys. Rev. Lett. 107 (2011) 041801,

liczba cytowań wg Web of Knowledge ~ 900.

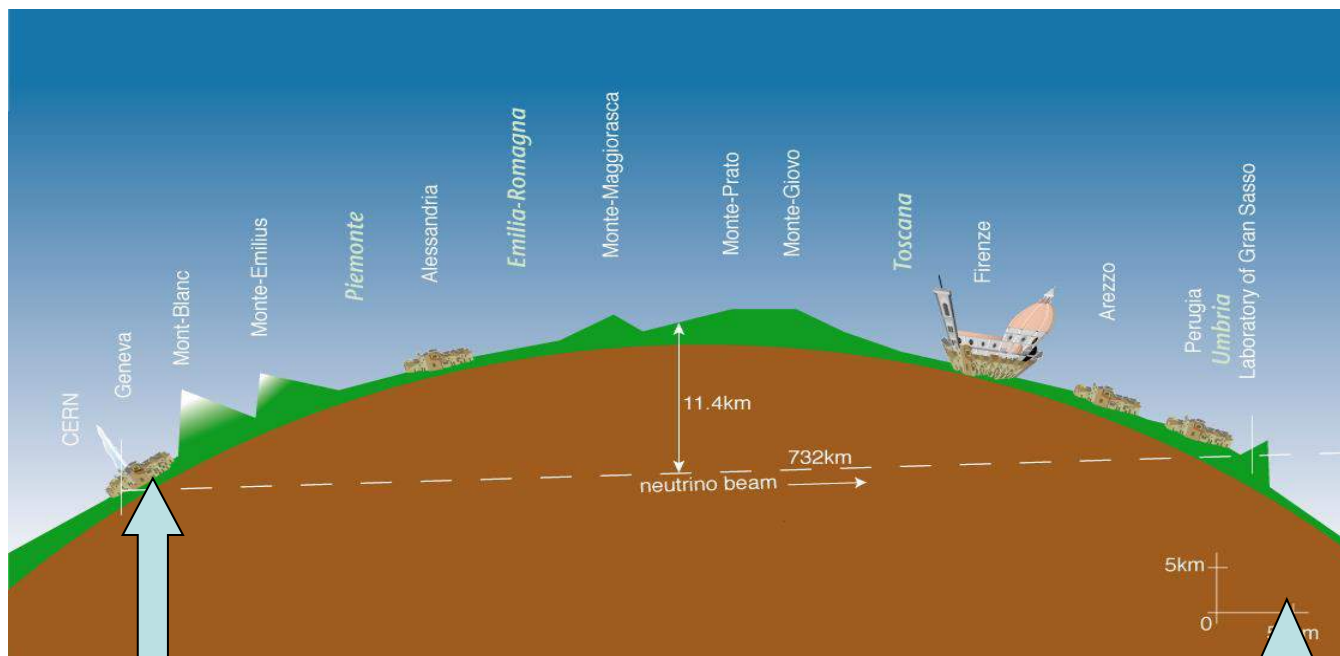
(wynik T2K został potwierdzony w późniejszych eksperymentach z neutrinami reaktorowymi)

Pomiar „znikania” neutrin mionowych:

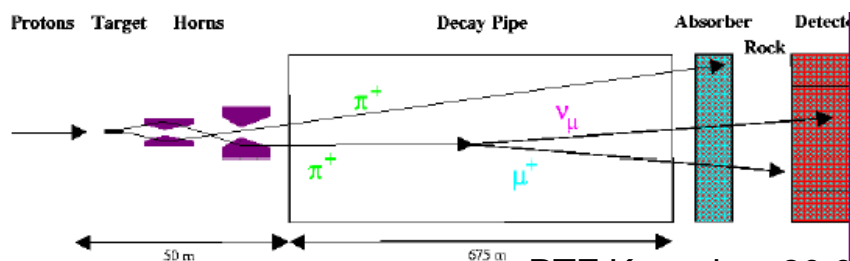
precyzyjny pomiar parametrów oscylacji neutrin θ_{23} , Δm^2_{13}

Phys. Rev. D 85 (2012) 031103(R)

Wiązka neutrin z CERN-u (Szwajcaria) do Gran Sasso (Włochy)

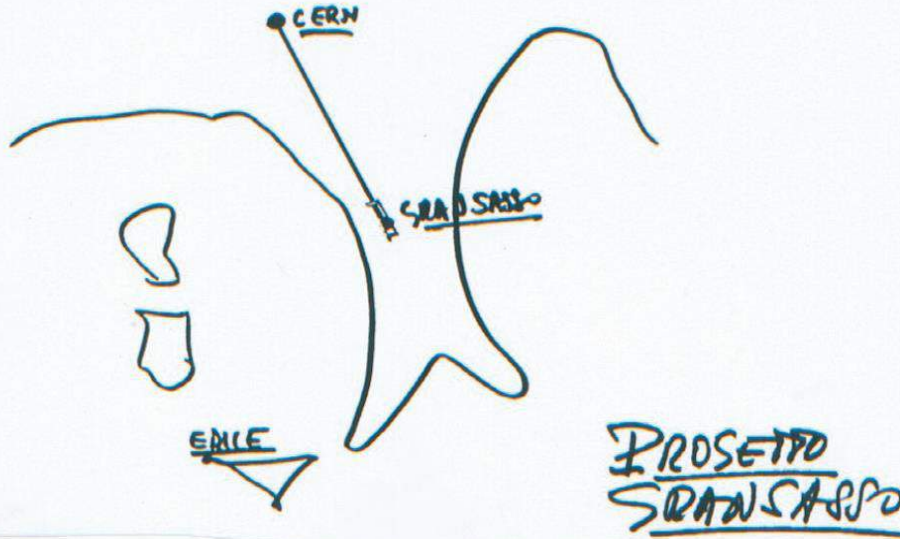
Produkcja neutrin w CERN-ie

Podziemne Laboratorium Fizyki
w Gran Sasso: eksperymenty
neutrinowe OPERA i ICARUS

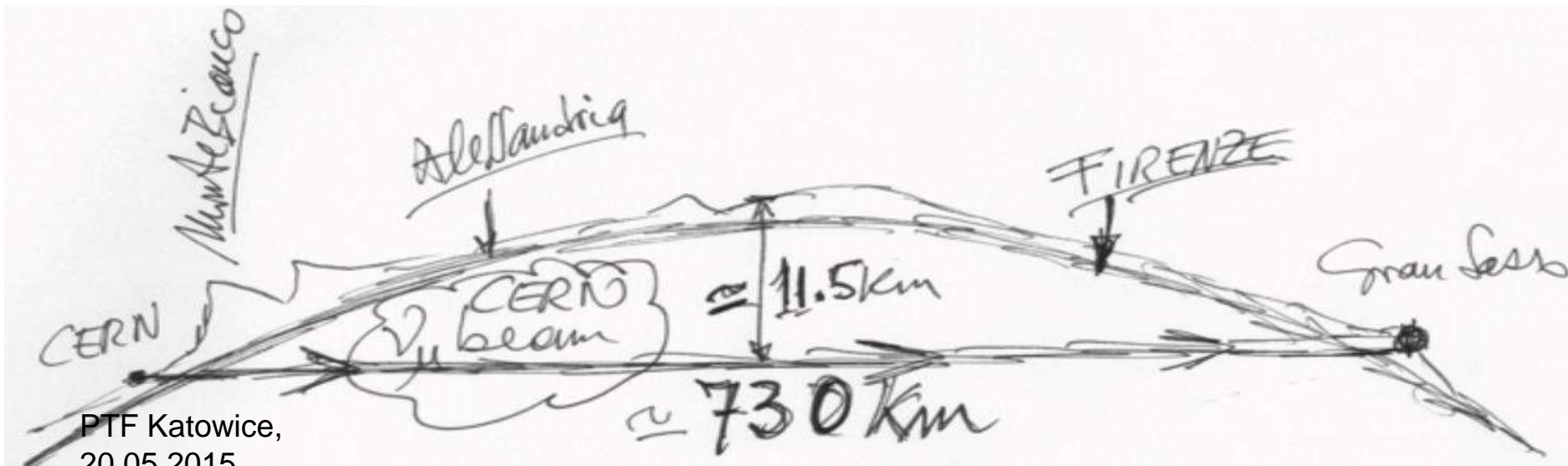
A.Zichichi – podziemne lab. w Gran Sasso (1979)

CONDIZIONE E LAVORI PUBBLICI DEL SENATO

A.Zichichi – prezentacja dla Commission on Public Works of the Italian Senate (1979).

Uzyskał dziesięciokrotne zwiększenie pięcioletniego budżetu INFN (z 20 mld lirów do 200 mld lirów).

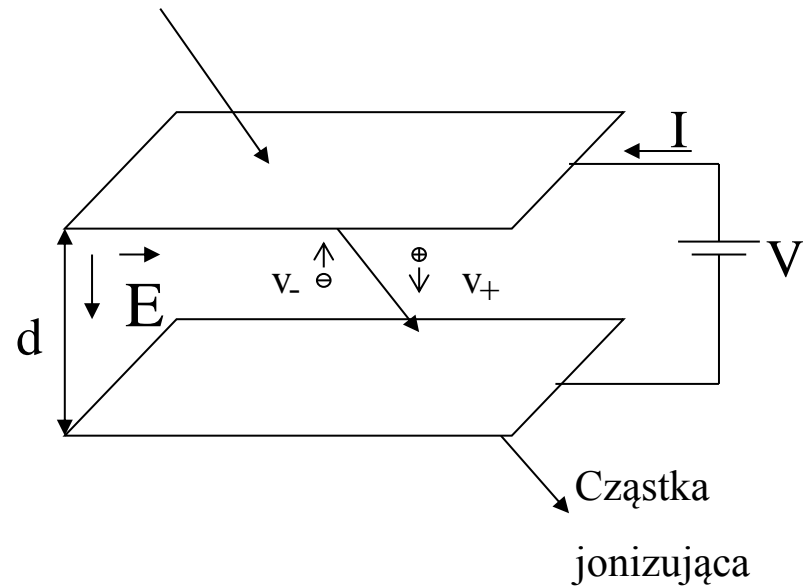
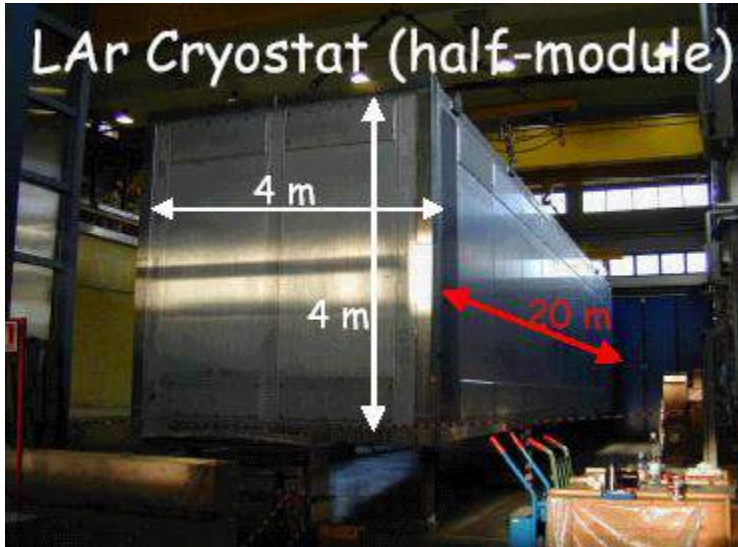

LNGS – największe podziemne laboratorium fizyki

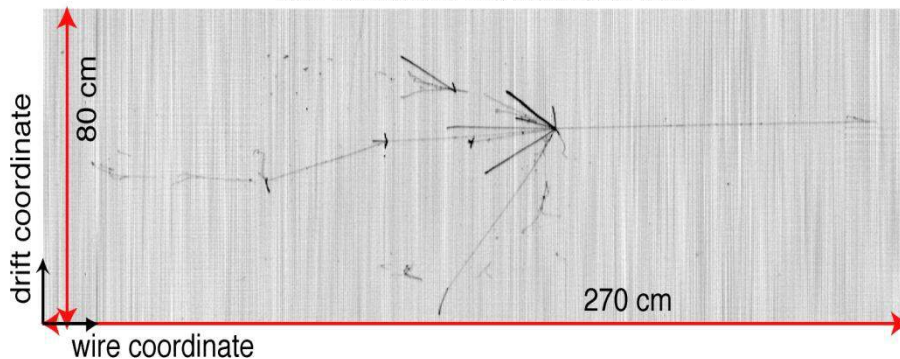

Detektor ICARUS: zasada działania

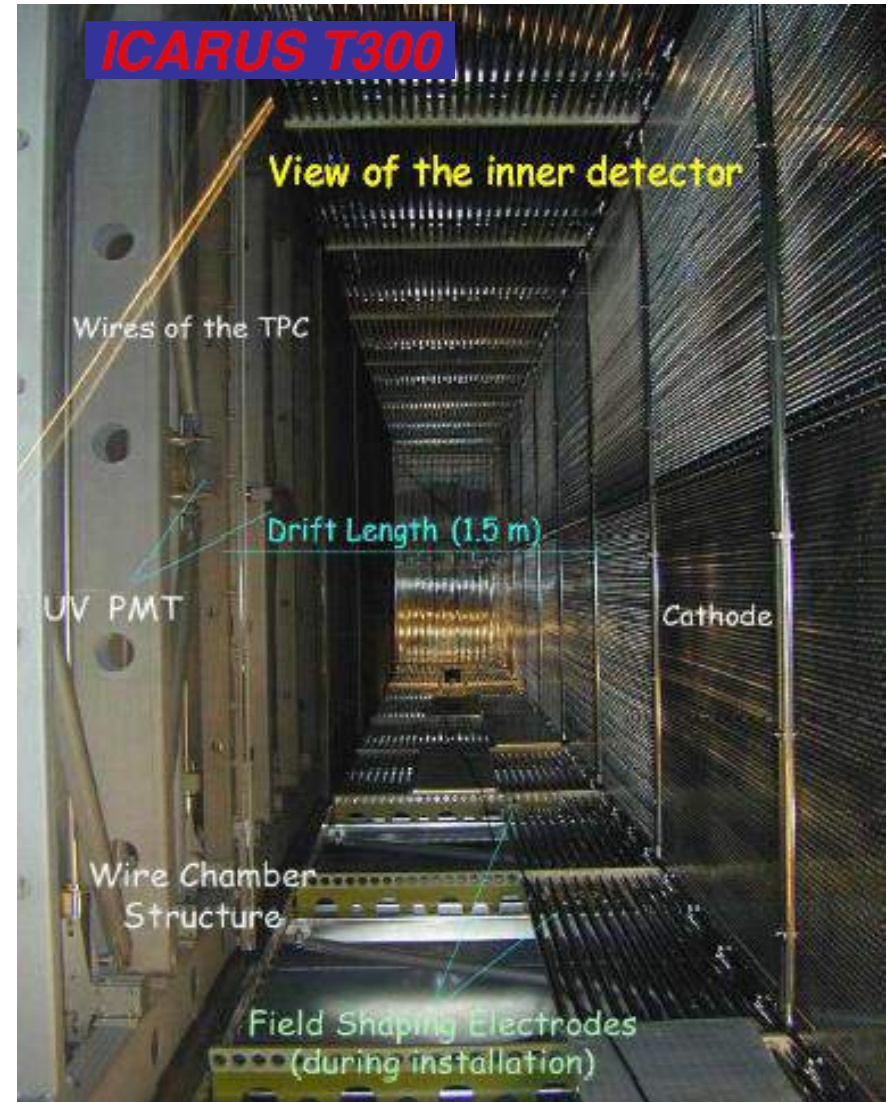
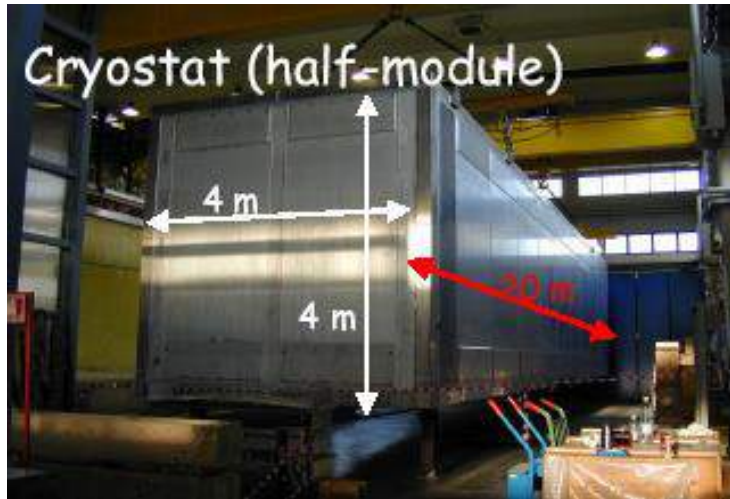
Run 308 Event 160 Collection view

Detektor ICARUS – kilka liczb:

- 600 ton ciekłego argonu,
- pole elektryczne o napięciu: 75000V,
- szybkość dryfu elektronów: 1600m/s,
- ok. 54000 „kanałów” odczytu sygnału.

Detektor ICARUS

Eksperyment ICARUS: najważniejsze wyniki

Pomiar prędkości neutrin:

$\delta t = t_{ofc} - t_{ofv} = 0.18 \pm 0.69$ (stat.) ± 2.17 (syst.) ns
(wynik z pomiarów 2012); $+0.3 \pm 4.9 \pm 9.0$ ns (wynik z pomiarów 2011)

δt – różnica pomiędzy czasem „podróży” neutrin i czasem „podróży” światła na drodze 732 km (odległość CERN – Gran Sasso)

Ograniczenie na istnienie tzw. neutrin sterylnych

Pierwszy pomiar oddziaływań neutrin w ciekłym argonie masywnego detektora pracującego w laboratorium podziemnym.

Zamiast podsumowania: problemy w fizyce neutrin

- **Masa neutrin**
- **Neutrino – cząstka Diraca, a może cząstka Majorany**
- **Określenie tzw. schematu masowego neutrin**
- **Łamanie symetrii CP w sektorze leptonowym**
- **....., a może jakaś niespodzianka .....**